

A TOPONÍMIA MÚLTJA ÉS JELENE KÜLÖNÖS TEKINTETTEL BUDAPEST VI. ÉS XIII. KERÜLETÉBEN

VÖLGYI ROLAND

THE PAST AND PRESENT OF TOPONYMY ESPECIALLY IN THE 6TH
AND 13TH DISTRICTS OF BUDAPEST

Abstract

Place names are a vital part of our everyday lives because when we travel, we can determine the position of a place based on street names. Naming is in the hands of political power so it is worth observing the elements of the toponymical structure with a critical eye. Whether commemorative street names reflect the historical perspective of a broader or a narrower social group makes a difference, because if the latter prevails, alternative place names can easily be born. In my study, I would like to present some of the different lines of research on place names and briefly describe case studies of foreign countries and cities that highlight the different attributes of toponymy. I will then summarize the past and present of place names in Budapest followed by a qualitative and quantitative analyses of the 6th and 13th districts of the capital. Terézváros has a number of symbolic street names which were renamed in times of political change. The 13th district consists of several neighbourhoods with different toponymical structures, which offers us interesting research opportunities.

Keywords: Budapest, street names, toponymy, commemoration, renaming

Bevezetés

A helynevek a térben való eligazodás megkönnyítése érdekében jöttek létre, melynek köszönhetően mindennapjaink szerves részévé váltak. Kezdetben az adott területen megtalálható épületről, természeti elemről vagy egy ott élő népcsoportról történt a névadás. A modern érában, nagyjából a 19. századtól kezdődően az utcanevek egy jelentős része kommemoratív funkcióval is rendelkezik a személynevek egyre gyakoribb közterületi megjelenése révén.

A napjainkban is zajló utcaátnevezések, a helynevek eligazodást segítő és megemlékezést biztosító funkciói a toponímia kutatásának relevanciáját támasztják alá. Tanulmányom célja Budapest VI. és XIII. kerületének toponímiai vizsgálata a szimbolikus tartalmi háttérrel rendelkező helynevek történetének feltárása és a két kerület utcaneveinek statisztikai elemzése révén. Véleményem szerint mindkét kerület toponímiája érdekes lehet kutatási szempontból. Terézvárosban már a dualizmus kora óta *kiemelt fontosságú személyekről és szimbólumokról emlékeznek meg* az utcanévtáblákon, lásd ANDRÁSSY GYULA korábbi és mai, valamint SZTÁLIN és a népköztársasági államforma egykori megjelenését a városszövegben. A XIII. kerület toponímiai múltja ugyan nem nyúlik vissza olyan régre, mint Terézvárosé, azonban legalább olyan érdekes megvizsgálni a kerület különböző városrészeinek eltérő történelmi múltjából adódó *különféle toponímiai összetételét*, mind az átnevezések arányát, mind pedig a köznevekre és a tulajdonnevekre utaló helynevek megoszlását tekintve.

A toponímia kutatásának különféle irányzatai

MAOZ AZARYAHU (1996) kiemeli, hogy a városszöveg szerkezetében *hierarchikus rendszerben* található meg a különböző személyek és események nevei, melyekről köz-

területeket nevezünk el. Ennek alapján, egy közterület fontossága és a hozzá kapcsolódó emlékezeti szerepe pozitívan korrelál. Továbbá minél többször szerepel egy név az adott terület toponímiájában, annál fontosabb a névadó csoport számára.

A helynévkutatásnak két alapvető módszere van: az egyik a helynevek etimológiáját, jelentését és eredetét, a másik pedig egy adott területen megtalálható különböző típusú helynevek arányát és mintáit vizsgálja (TENT, J. 2015). JAN TENT az előbbi irányzatot nevezte intenzív toponímiának, az utóbbit pedig extenzívnek. Az *intenzív toponímia* tulajdonképpen kvalitatív jellegű munkát igényel, mivel a kutató ebben az esetben a helynév mögötti történet feltárására összpontosít, valamint olyan kérdések megválaszolására, hogy ki, mikor és miért az adott névvel látta el a vizsgált közterületet (TENT, J. 2015). Ezzel ellentétben az *extenzív toponímia* kvantitatív kutatásokra épít, melynek feladata megvizsgálni, hogy a toponímiai szerkezetet alkotó utcanévek típusaiból mennyi található meg az adott területen és ezek a térségen belül hol helyezkednek el, alkotnak-e összefüggő utcanévbokrot vagy sem (TENT, J. 2015).

Az utcanévadás gyakran kulturális beágyazottságú. DANIEL OTO-PERALÍAS (2018) kísérletet tett arra, hogy az ország utcanévein keresztül kvantitatív módszerek segítségével vizsgálja meg a spanyol lakosság vallásosságának mértékét. A szerző szerint az utcanévek lehetővé teszik például a vallásosság, a nemzeti identitás, a férfi túlsúly vagy egyéb kulturális, társadalmi és politikai értékek lokális mutatóinak létrehozását, olyan kulturális jellegzetességeknek a mérését, amelyek általában nem állnak rendelkezésre statisztikai adatforrásokból, népszámlálásokból. A szerző kutatómunkája elvégzése során úgy állapította meg a vallással összefüggő utcák arányát Spanyolországban, hogy a valláshoz köthető nevet viselő utcák számát elosztotta az országban megtalálható összes közterület számával, majd az így megkapott értéket megszorozta százszal, melynek során százalékosan lehetett kifejezni a vallással kapcsolatos helynevek arányát. A vizsgálat során DANIEL OTO-PERALÍAS (2018) arra a következtetésre jutott, hogy az utcanévek és az adott területen élő lakosság vallásossága között szoros kapcsolat mutatható ki, ami azt jelenti, hogy ahol több vallással kapcsolatos utcanév van, ott a templomlátogatók száma nagyobb, a válások száma pedig kisebb.

A hatalmi viszonyok is sokszor tükröződnek az utcanévadásban. Ezt vizsgálja a *kritikai toponímia* irányzata, ami a helynévadást „társadalmilag beágyazott cselekedetként kezeli, amely hatalmi viszonyokat foglal magában” (VUOLTEENAHO, J. – BERG, L. D. 2009: 9, idézi LIGHT, D. – YOUNG, C. 2014a). A kommemoratív utcanévek (más helynevekhez hasonlóan) a történelmi és a földrajzi elemeket vegyítik egymással, aminek során a múltat az emberi élet hétköznapi környezetébe építik be (AZARYAHU, M. 1997). Egy adott társadalmi-politikai rend megváltoztatása hosszú időbe telik, míg a közterületek átnevezése egy gyorsabban és talán egyszerűbben kivitelezhető folyamat, ráadásul hatása azonnali, mivel az emberek napi szinten használják az utcanéveket utazásaik során (AZARYAHU, M. 1997). Az imént említett szempont miatt azonban gyakran átnevezik a helyneveket a politikai hatalomváltások idején. Ebből a szempontból nagyon érdekes az átnevezés funkciója, mint a *szimbolikus megtorlás* egyik formája (AZARYAHU, M. 2011).

A toponímia és a geopolitika kapcsolatára mutat rá az az eset, amikor Görögország nemtetszését fejezte ki Macedónia névvel kapcsolatban, mivel államuk északi részét is így hívják, ezért a helynév jogvédelem alatt áll (KADMON, N. 2004). A hosszú ideig elhúzódó pereskedést követően az ENSZ végül Görögországnak adott igazat, így 2019 óta az ország neve Észak-Macedónia. Ilyen és ehhez hasonló eseteket nevez „*toponímiai háborúnak*” KADMON, N. (2004).

Egyre inkább jellemző a világ városaiban, hogy az egyes közterületek elnevezése vállalati érdekek mentén történik, ugyanis az állami kiadások visszafogásával szembesülő

önkormányzatok számára a közterületek elnevezési joga *potenciális gazdasági erőforrásként* jelenik meg, melynek jelentősége egyre csak növekszik (LIGHT, D. – YOUNG, C. 2014a). Az Amerikai Egyesült Államok egyes nagyvárosaiban egyre gyakoribb a metróállomások elnevezési jogának értékesítése, ami további bevételi forrást biztosít a tömegközlekedés számára (LIGHT, D. – YOUNG, C. 2014a). A tömegközlekedési állomások „vállalati” elnevezése még gyerekcipőben jár hazánkban, ugyanakkor Budapesten a harmas metró Ferenc körút nevű megállóját a közeli ingatlanfejlesztés után Corvin-negyedre nevezték át (LIGHT, D. – YOUNG, C. 2014a). Magyarországon nem számít gyakori esetnek, hogy cégekről neveznek el közterületeket, mivel a saját történelmünk iránt érzett tisztelet jelentősnek számít, ezáltal a helynévadási jog értékesítéséből eredő gazdasági lehetőség még kiaknázatlan. Ennek ellenére előfordul, hogy egyes városokban, ahová egy nagyobb multinacionális cég telepedett, a város önkormányzata azt az utcát, ahol az adott nagyvállalat megtalálható, magáról a cégről nevezi el, növelve a multi presztízsét. A LIGHT–YOUNG szerzőpáros példaként említi meg Kecskemétről a Mercedes utcát és a jászfényszarui Samsung teret (LIGHT, D. – YOUNG, C. 2014b).

A közterületek szimbolikus birtokbavétele: a helynévadás és a politika kapcsolatának külföldi példái

Egy politikai töltetű közterület-név akkor is vitákat gerjeszt, ha nincs államterület-váltás vagy rendszerváltás. A MARTIN LUTHER KINGRŐL való köztéri megemlékezés léptékéről eltérő véleményt képviselnek az Egyesült Államok lakói. Annak ellenére, hogy a MARTIN LUTHER KINGRŐL elnevezett utcák száma növekedett az utóbbi évtizedekben, általában komoly visszhangot kiváltó viták előzik meg a polgárjogi aktivistáról történő utcaelnevezéseket, mert az afroamerikai és fehér lakosság különböző módon vélekedik MARTIN LUTHER KING szerepéről (ALDERMAN, D. H. 2003). Megállapítható, hogy a társadalmi konfliktusok eredményeként a Kingről elnevezett közterületek általában kisebbek és az afroamerikai közösség lakóterületének környékén helyezkednek el (TOWNS, H. R. 1993, idézi ALDERMAN, D. H. 2003). A nem-fehér véleményformálók szerint a polgárjogi aktivista a feketék és fehérek által is lakott területen, nagy kiterjedésű körutakon érdemelne köztéri megemlékezést, mert nemcsak az afroamerikaiakért harcolt, hanem mindenkiért (ALDERMAN, D. H. 2003). Még nagyobb vitákat generálnak a személynevek államforma-váltás (gyarmati területek függetlenné válása, államhatár-változás) vagy politikai rendszerváltás idején.

A „birodalmi” névadási gyakorlat és annak megváltozása

A politikai hatalom egyik célja a birtokában lévő terület toponímiájának formálása saját ideológiája és értékei mentén, kezdetben a helyi lakosság igényeinek figyelmen kívül hagyásával diktatúra vagy gyarmati viszony esetén. Az elnyomásban élő személyek azonban az egymás közötti beszélgetések alkalmával alternatív nevekkal illethetik az egyes közterületeket, melyek széleskörű elterjedése a rezsím által alkotott toponímia hegemoniáját ássa alá. A központi hatalom azonban nem akar veszíteni meglévő pozíciójából, ezért a helyiek számára elfogadhatatlan utcanévek egy része az átnevezés sorsára juthat, különösen akkor, ha a politikailag elnyomott lakosság hangot ad nemtetszésének, lásd majd Zanzibár és Szingapúr esetén.

Zanzibár városa egy régebbi és egy újabb részből tevődik össze: a nagyobb történelmi múltra visszatekintő városrészt nevezik „Kővárosnak”, míg a város fiatalabb fele *Ng’ambo*, melynek jelentése „egy hely második vagy másik oldala” (JOHNSON, F. 1991: 334, idézi

MYERS, G. A. 2009). A brit gyarmati időszak beköszöntével Zanzibárban elkülönülve, szegregáltan éltek az angolok és a helyiek. A *térben való eligazodás* és a „másik oldal” *társadalmi ellenőrzése* érdekében a britek utcaneveket és házszámokat alakítottak ki a városban (MYERS, G. A. 2009). Az újonnan létrejövő angol nyelvű helyneveket a szuahéli nyelven beszélő helyiek „gúnynevekkel” illették, ezért a britek belátták, hogy legitímációjuk fenntartása érdekében olyan köztéri neveket kell megalkotniuk, amiket a helyi emberek is szívesen használnak a mindennapok során (MYERS, G. A. 2009).

Ahogy Zanzibár, úgy Szingapúr gyarmatosításakor is egy olyan toponímiai rendszer létrehozására törekedtek a britek, melynek segítségével a terület működtetése és ellenőrzése megoldható (YEOH, B. S. A. 1992). Ahogy Zanzibár kapcsán, úgy Szingapúr esetén is érdemes kiemelni, hogy a britek által megalkotott utcanevek nem minden esetben kerültek át zökkenőmentesen az ázsiai lakosság szóhasználatába, mivel *alternatív helynevek* is léteztek (YEOH, B. S. A. 1992). A brit hegemonia idején a szingapúri közterületek jelentős hányadát nevezték el olyan európai személyekről, akik földet adományoztak, illetve valamilyen infrastrukturális beruházásnak a költségeit állták (YEOH, B. S. A. 1992). Az 1920-as években a helyi lakosság egyre inkább megkérdőjelezte az angolok által irányított közterület-elnevezési gyakorlatot, mivel nem volt kötődésük a hivatalos helynevekhez.

A posztszovjet térség rendszerváltás utáni átnevezési gyakorlatába enged betekintést Kazahsztán egyik legjelentősebb városa: Almati. A város toponímiai szerkezete hosszú évszázadokon át főként köznevekből állt, a személyekről való közterület általi megemlékezés elenyésző volt az orosz fennhatóság megjelenéséig (KAŞIKÇI, M. V. 2019). A sztálini Szovjetunió idején Almati központjában mindössze két kazah személyről emlékeztek meg helyneveken keresztül (KAŞIKÇI, M. V. 2019). Az ezt követő időszakban világháborús hősök, a sztálini terror áldozatai, kazah írók, költők, tudósok és művészek is jócskán helyet kaptak a városszövegben (KAŞIKÇI, M. V. 2019). A rendszerváltást követően az volt a jellemző gyakorlat Almatiban, hogy a szovjet korszakban orosz személyekről elnevezett utcákat átkeresztelték a politikailag semleges személyek kivételével, míg a szintén a szocialista időkig visszanyúló kazah emberekről elnevezett közterületek nevei megmaradhattak, még akkor is, ha egy kazah kommunista politikus után történt a névadás annak idején (KAŞIKÇI, M. V. 2019). Az átnevezés sorsára jutó közterületeket előszeretettel nevezték el a kazahok az egykori Kazah Kánság fontosabb kánjairól (KAŞIKÇI, M. V. 2019). A toponímia ily módon történő kialakítását nevezi AZARYAHU, M. (2011) az elnyomó hatalom által uralt múltból való „*szelektív megemlékezésnek*”.

Berlin városszövegének történetében a 19. század második felétől kezdve tetten érhető a korszakváltások idején cserélődő német központi hatalom ideológiája és politikai nézetei. A Német Császárság idején bontakozott ki Berlin toponímiai szerkezete, melynek részét képezték a *kommemoratív*, azaz személyekről vagy eseményekről megemlékező utcanevek (AZARYAHU, M. 1997). A Weimari Köztársaság alatt az első világháborút elvesztő Németország fővárosában arányaiban kevés közterület váltott nevet, azonban a reprezentatív Király térből Köztársaság tér lett, megerősítve az ország akkori államformájának beivódását a társadalom tudatába (AZARYAHU, M. 1997). A Harmadik Birodalom idején rengeteget változtak az utcanevek, többek között Hitler neve is bekerült a toponímiába (AZARYAHU, M. 1997). A második világháborút követően egyértelművé vált, hogy a náci által létrehozott helynevek az átnevezés sorsára jutnak: Berlin nyugati felében porosz dinasztikus utcaneveket állítottak vissza, míg a szovjet befolyás alatt álló Kelet-Berlinben a szocialista ideológiához köthető szereplők kerültek fel az utcatáblákra, mint Sztálin, Lenin vagy Thälmann például Bismarck rovására (AZARYAHU, M. 1997).

Az eddig bemutatott esettanulmányok néhány nagyobb birodalomnak (Nagy-Britanniának, a Szovjetunióknak és Németországnak) a helynévadási gyakorlatát szemlélte

elsősorban az általuk megszállt, más nemzetiségű népesség által lakott területen, illetve egy jelentős főváros, Berlin esetén. Az imént bemutatott példák alátámasztják, hogy a helyiek által nap mint nap használt utcaneveket a mindenkori politikai elit ugyan megváltoztathatja, de az embereknek a városszövegről alkotott gondolkodásmódját és nézeteit nem mindig képes átformálni.

*Az államhatár-változások és a politikai rendszerváltások hatása
Kelet-Közép-Európában*

Az államhatár-változások és a politikai rendszerváltások általában a toponímia megújulását eredményezik, így az aktuális hegemon társadalmi csoport nézetei alapján a városszöveg átalakul. Az utcanévváltások gyakran szimbolikus tartalommal bírnak, és előfordul, hogy az előző politikai hatalom által kiemelkedő fontosságú üzeneteket hordozó közterületek a hatalomváltást követően teljesen más szimbólumokat reprezentálnak. A helynevek változásával kevésbé foglalkozó emberek pedig olykor egy közterület korábbi, hivatalosan már nem létező nevét használják.

A rendszerváltás utáni átnevezések olykori sikertelenségére egy bukaresti piac esetét kívánom röviden bemutatni. A piacot a magyar származású Mogyorós Sándorról, a Román Kommunista Párt vezető aktivistájáról nevezték el még a szocialista érában, azonban a rendszerváltást követően nevet váltó piac megnevezésére két évtizeddel később is a helyiek többsége a piac korábbi nevét használta (LIGHT, D. – YOUNG, C. 2014b). Kérdőívész segítségével sikerült kiderítenie a DUNCAN LIGHT és CRAIG YOUNG szerzőpárosnak, hogy azok a személyek, akik a Mogyorós piac megnevezést használják, csupán *megszokásból* teszik, nem azért, mert mélyen tisztelik és kedvelik a korábbi kommunista politikust. Ez arra enged következtetni, hogy bizony nem minden ember szentel kiemelt figyelmet az éppen aktuális városszövegnek.

Niš utcaneveinek sokszínűsége abból eredeztethető, hogy különböző politikai korszakokhoz tartozó köztéri nevek jelennek meg a település helynévanyagában az ókort idéző utcanevektől a második világháború alatt hősi halált szenvedő antifasiszta ellenállókon át egészen a délszláv háború emlékezetéig. A szerb város rendkívül színes és érdekes toponímiájának bemutatását a JELENA BOŽILOVIĆ – JELENA PETKOVIĆ (2022) szakkikk alapján fogom megtenni. Niš toponímiájában kezdetben szerb uralkodóinasztiák, a középkori Szerbia kiemelkedő eseményei és az oszmán időszakhoz köthető helynevek jelentek meg. 1945 után a dinasztikus neveket világháborús hősök, antifasiszta ellenállók és kommunista politikusok nevei váltották a városszövegben. A rendszerváltást követően a szocialista korszakhoz köthető helynevek jelentős része nem került átnevezésre az ezredfordulóig, aminek több oka is van. Jugoszlávia *nosztalgikus reprezentációja* az általános társadalmi jólét, a gazdasági biztonság, a politikai stabilitás és a világra való nyitottság emlékére épül (VELIKONJA, M. 2010, idézi BOŽILOVIĆ, J. – PETKOVIĆ, J. 2022). Az is fontos szempont, hogy a rendszerváltás után Szerbiában továbbra is meghatározó maradt a szocialista párt, ami elősegítette az előző rendszer által alkotott helynevek minél nagyobb fokú fennmaradását az ezredfordulóig. Emellett egyértelmű volt, hogy a szocializmus idején a világháborús hősokról elnevezett közterületek továbbra is fennmaradhatnak. A Titoról elnevezett tizenöt utcából tíz maradt meg a városban napjainkra. Ugyan kisebb csoportot alkotnak Niš toponímiájában, de nem szabad megfeledkezni a délszláv háború emlékét őrző helynevekről és a városban született Konstantin római császár tiszteletére az ókort megidéző utcanevekről sem.

A fejezet hátralévő részében további három város toponímiai bemutatása következik a kelet-közép-európai térségből, melyek a politikai korszakváltások idején általában az elcsatolás sorsára jutottak, ezért *több nemzet toponímiai múltját őrzik vagy őrizték*. Röviden

áttekintem hogyan változott meg Kassa, Nagyvárad és Nagyszeben toponímiai szerkezete a különböző korszakokba átlépve, lásd a Monarchia során, a két világháború között, a második világháború és a szocializmus idején, valamint jelenkorunkban. A 19. század óta mindhárom város toponímiájának történetére érvényes, hogy a legtöbb utcanév-váltás a *nacionalizmus* jegyében történt.

Kassa toponímiai múltjának áttekintéséhez BRETT R. CHLOUPEK (2019) tanulmányát fogom felhasználni. A Monarchia előtti Habsburg időkben az óvárosban kizárólag német utcaneveket használtak, mivel a kassai polgárság németül beszélt. A város legfontosabb közterületét 1854-ben Fő utcának nevezték el, valamint számos közterület kapott vallásos nevet. Kassában a dualizmus korában létrehozott közterületeken jelentek meg a személynevek, melyek többsége a magyar nacionalizmushoz köthető, de a kor szellemében kialakításra került egy Ferenc József tér. 1920 után csak Rákóczi és Bercsényi neve maradt meg az új szlovák városszövegben, feltehetően azért, mert földi maradványaik Kassában vannak, így konkrét földrajzi kapcsolatuk van a várossal. A második világháború idején ismét szimbolikus átnevezéseken esett át Kassa, immár Magyarország részeként. Az első világháború híres cseh-szlovák légiójának emléket állító Légiosok terét Horthyról nevezték el, emellett szintén átnevezésnek volt köszönhető a Mussolini tér létrejötte. Az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően az óváros utcáit hamar átnevezték, eltüntetve Kassa vallásos helyneveit, valamint az egykori Fő utcából ekkor lett Lenin körút, és a kommunista szimbólumokról elnevezett közterületekről sem szabad megfeledkezni, mint például a Vörös Hadsereg körútról. A kommunista politikai elit célja az volt, hogy a *toponímiában szereplő személyeket ideológiájuk alapján együttesen értelmezzék a helyiek*, azonban a város szlovák és magyar lakossága általában a saját etnikumához tartozó városszövegben megjelenő személyeket ismerte megfelelően.

Nagyvárad városszövegének történetét ERŐSS Á. – TÁTRAI P. (2010) munkája segítségével kívánom szemléltetni. A 19. század végéig az utcák mintegy fele a közterületek sajátosságairól vagy az utcában található intézményekről és funkciókról kapta a nevét. A nacionalizmus térnyerésével az etnikailag semleges nevek helyett nagyrészt magyar történelmi személyek jelentek meg a városszövegben. Ahogy Kassánál, úgy Nagyvárad esetén is első körben Trianonig maradtak fenn a magyar helynevek, melyeket román személyek nevei váltottak a toponímiában. A második világháború alatt ugyan ismét Magyarországhoz tartozott Nagyvárad, és akárcsak Kassán, itt is Magyarország akkori politikai elitjét és hazánknak a revízió reményével áthatott geopolitikai irányultságát tükrözték az átnevezés sorsára jutó közterületek. A szocializmus beköszöntével a kommunista ideológiához köthető nevek aránya valamivel meghaladta a városban megtalálható helynevek 8%-át, míg 1980-ra ez az arány 4% alá csökkent. A csekély számú magyar névvel rendelkező központi fekvésű közterület művészeknek vagy helyi vonatkozású személyeknek állít emléket. A külváros újonnan létrehozott utcái esetén jellemző, hogy a névadás megközelítőleg a jelenlegi etnikai arányokat követi. Ennek ellenére a magyar kisebbség továbbra is harcolni kényszerül, hogy az utcanévtáblákon magyarul is szerepeljenek a helynevek.

Nagyszeben városában a 19. század első fele óta vannak kihelyezve utcanévtáblák, míg a személynevek 1872 óta képezik részét a toponímiai szerkezetnek (RUSU, M. S. 2019). Az elsők között nevezték el közterületet II. Józsefről és a helyi történelem meghatározó alakjairól (RUSU, M. S. 2019). 1920-ban Romániához csatolták Nagyszebent, ám a szász és magyar toponímiai hagyományokkal rendelkező város közterületei csak az 1930-as években kezdték el egyre nagyobb számban felvenni a román neveket, főleg a város reprezentatív részein (RUSU, M. S. 2019). Nagyszeben városszövegének kommunista ideológiájú átformálása a szász eredetű helynevek eltűnését eredményezte egy szász hagyományokkal bíró városban (RUSU, M. S. 2019). Az 1960-as évek második felétől Nagyszeben

toponímiai szerkezetét a proletár internacionalizmus helyett ismét a nacionalizmus kezdte áthatni, így a Sztálinról elnevezett sugárutat egy 1848-as román forradalmár tiszteletére nevezték át. A rendszerváltás után tovább bővült a román nevek száma, és az egykori száz utcanévek nem kerültek visszaállításra (RUSU, M. S. 2019).

Az iménti kelet-közép-európai esettanulmányok tartalma megerősíti, hogy számos hasonlóság van például Budapest, Kassa és Nagyvárad toponímiai történetében, ugyanis a dualizmus, a Horthy-korszak és a szocializmus évtizedei egyaránt nyomot hagytak ezen városok toponímiáján.

Budapest toponímiájának története

Ahogy a nemzetközi példák is jelezték, a politikai fordulatok mindig nyomot hagynak egy város toponímiai szövegén. Nincs ez másként Budapest esetében sem.

T. SOMOGYI MAGDA (2005) korszakokra tagolta fővárosunk városszövegének történetét. Az első korszakhoz tartoznak a *török idők előtt adott spontán utcanévek*, a második korszak pedig a XVIII. századra eltűnő *török helyneveket* öleli fel. A harmadik korszak Buda 1686-os visszafoglalásától tart egészen Budapest létrejöttéig, amikor a fővárosban még *német nyelvű utcanévtáblák* voltak kihelyezve. Az első személyre utaló, bár még mindig köznevet viselő utcanév 1847-ben született meg Pesten: a Palatin Gasse, azaz *Nádor utca*, ami a főváros fejlődéséért oly sok mindent tett József nádornak, I. Ferenc osztrák császár és magyar király öccsének kívánt emléket állítani. A negyedik korszakot a dualizmus teszi ki, mikorra már egyre több személynév alkotta fővárosunk toponímiai szerkezetét, többek között a regnáló *Ferenc József és felesége, Erzsébet királyné*, valamint a kiegyezést magyar oldalról előkészítő *Deák Ferenc*. Az 1870-ben megalakuló *Fővárosi Közmunkák Tanácsa* azonban arra törekedett, hogy a tájékozódást segítő köznevekből álló utcanévek legyenek túlsúlyban és lehetőleg minden név csak egyszer szerepeljen. Az ötödik korszakban, vagyis a két világháború közötti időkben folytatódott a személynevek gyarapodása a toponímiában, mivel a kor kiemelt politikusaikról neveztek el közterületeket, úgy mint *Horthy Miklósról, Gömbös Gyuláról, gróf Apponyi Albertről* vagy épp a két diktátorról, *Hitlerről* és *Mussoliniról*. A Fehérvári utat, ahonnan Horthy 1919-ben vonult be fehér lovon a Nemzeti Hadsereg élén Budapestre, 1920-ban nevezték át a kormányzó tiszteletére (PÓTÓ J. 2012). A hatodik korszak a szocializmus négy évtizedét öleli fel, melynek kezdetén a Habsburg utcanévek és a korábbi államformára utaló helynevek kikerültek Budapest toponímiájából. A szimbolikus átnevezések közé tartozott a Királyok útjának átnevezése *Vörös Hadsereg útjára*, az Erzsébet tér átkeresztelése *Sztálin térré*, valamint a Rudolf trónörökös feleségéről, Stefánia hercegnőről megemlékező út átnevezése *Vorosilov útra*. A Kádár-korszakban előremutató lépés volt, hogy rengeteg, főként köznévből álló Monarchia korabeli közterületet nyilvánítottak védettnek, vagyis átnevezhetetlennek. Emellett Sztálin nevét *Engels* váltotta fel a mai Erzsébet téren, valamint a Vorosilovról elnevezett utat még a szovjet marsall életében nevezték át *Népstadion útra*.

A rendszerváltás után a szimbolikus kommunista helynevek az átnevezés sorsára jutottak. Az elsők között került ki a főváros toponímiájából *Münnich Ferenc* neve, ugyanis az 1968-ban a kommunista politikusról elnevezett közterület 1989-ben visszakapta eredeti nevét, a Nádor utcát (PÓTÓ J. 2012). A rendszerváltást követően Budapesten jellemző átnevezési gyakorlat volt, hogy az adott közterület szocialista korszak előtti nevét adták vissza a szocializmus évtizedeinek „kitérője” után a múlthoz való „visszatérés” hangsúlyozásának jegyében. Érdemes megjegyezni, hogy amíg a *Szabadság híd* elnevezés fennmaradt napjainkra is, addig a *Felszabadulás tér* megnevezés eltűnt a fővárosból.

Ennek az az oka, hogy az előbbi új értelmet nyert, és nemcsak a német, hanem a szovjet befolyástól való függetlenséget is jelképezi, míg az utóbbi fogalom ellenszenves, negatív kicsengésű Magyarországon (PALONEN, E. 2008).

PÓTÓ JÁNOS 2012-es szakcikkében megemlíti a helynevekre vonatkozó aktuális jogi hátteret. Az 1990-ben megjelent rendelet értelmében a Fővárosi Tanács (1990-től Fővárosi Önkormányzat) jogkörébe csupán a *több kerületen átmenő közterületek* elnevezése és a *személynevekkel* történő elnevezés tartozik. A Fővárosi Közgyűlés 2011. március 23-i módosító rendelet szerint egy személy halálát követően a neve *öt év elteltével* jelenhet meg az utcatáblákon, a rendelet azonban nem vonatkozik a főváros díszpolgáira. Az április 6-án kiadott újabb rendelet pedig engedélyezi egy személy nevének *többszöri előfordulását* a város utcahálózatában.

A közterületek azonosíthatóságát és a tájékozódás funkcióját gyengíti több 2011-es átnevezés Budapesten, amit ismét PÓTÓ JÁNOS 2012-es munkája nyomán kívánok szemléltetni. A Roosevelttér *Széchenyi István térre* való átkeresztelése tovább gyarapította a magyar történelem egyik kiemelkedő alakjáról elnevezett közterületek számát a fővárosban, ami a tájékozódás szempontjából okozhat némi problémát annak ellenére, hogy a gróf iránt kifejezett tisztelet és megbecsülés megkérdőjelezhetetlen. A Moszkva tér átnevezése *Szell Kálmán térre* abból a szempontból érdekes, hogy a budapesti lakosság jelentős hányada az orosz főváros nevét használta évtizedekig a közterület megnevezésére, így joggal feltételezhető, hogy sokan a szocialista korabeli nevet használják napjainkban is, amivel kapcsolatban már Bukarestről említettem egy példát.

Egy adott politikai nézet köztéri nevekben való lecsapódására újabb példa, hogy Budapest IX. kerületében négy új helynév került kialakításra 2021-ben, melyek a kínai Fudan Egyetem megépítésével való egyet nem értés jegyében születtek meg. A létrejövő helynevek közül – melyeket a hvg.hu ismertet – mindegyik Kína ellen szól: *Dalai Láma út*, *Ujgur Mártírok útja*, *Szabad Hongkong út* és *Hszie Si-kuang püspök útja*.

A főváros mai toponímiai szerkezetében megtalálható Habsburg nevek és az ellenük harcoló magyar tábornokok neveinek megléte arra enged következtetni, hogy *egyszerre vagyunk büszkék* a Habsburgok ellen vívott szabadságharcainkra és az osztrákokkal együttműködést, valamint gazdasági fejlődést eredményező dualizmusra.

Budapest egyes kerületeinek toponímiai elemzésével viszonylag kevés tanulmány foglalkozik. BAROCH CSABA 2019-ben készített egy szakcikket, melyben fővárosunk I. és V. kerületének utcanévhalóját hasonlította össze egymással. A tanulmányból kiderül, hogy a 20. század óta az I. kerülethez képest az V. kerületben sokkal *jelentősebb politikai harcok zajlanak a városszöveg formálása céljából*, ami nagyobb átnevezési hullámokat eredményez. A Budai vár környéke jelentős történelmi múlttal rendelkezik, azonban *hatalmi súlya kétségkívül visszaesett* a toponímia terén, hiszen napjainkban az egész I. kerületben kevesebb személynevet viselő közterület van, mint az V. kerület lipótvárosi részén. Emellett érdemes megemlíteni, hogy a világháborús és a szocialista propaganda is kisebb mértékben hatotta át az I. kerület városszövegét, leginkább az egyházra utaló utca nevek eltűnése volt megfigyelhető az államszocializmus idején. Az V. kerületben a szocialista ideológia mentén kialakított helynevek több csoportba oszthatók. A Rákosi-korszak idején jelent meg a kerület toponímiájában reprezentatív tereken Sztálin, Molotov és Dimitrov neve. További kategóriákat alkotnak a magyar baloldali politikának több generáción átívelő képviselőiről és a kommunista ideológiához tévesen hozzákapcsolt antifasiszta mártírokról elnevezett közterületek, valamint az ideológiailag semleges és a Habsburg-ellenes nevet hordozó közterületek. Az V. kerületen belül a Belváros és Lipótváros toponímiáját összehasonlítva a szerző megállapította, hogy amíg a Belvárosban a 19. századi üzletnevek (Galamb, Aranykéz, Kígyó utca) erőteljesebben jelennek meg az

utcatáblákon, addig Lipótvárosban elsősorban a személynevek és a történelmi események előfordulása jellemző (Október 6. és József Attila utca). A mostani toponímiai szerkezet alapján *Lipótvárosban a közterületek közel háromnegyede személynevet visel, míg a Belvárosban ez az arány alig haladja meg az egyharmad részt.*

A VI. és XIII. kerület toponímiája: a kutatás célja és módszertana

Kutatásom alapvetően két részből: egy kvalitatív és egy kvantitatív munkából áll. A kvalitatív kutatómunka során Budapest VI. és XIII. kerületének toponímiáját igyekszem áttekinteni elsősorban a szimbolikus helynevek szempontjából, arra fókuszálva, hogy az átnevezés mikor és miért, kiről vagy miről történt. A kvantitatív munkám során a két kerület toponímiájának összehasonlítására törekszem abból a szempontból, hogy a közterületek melyik korszakban nyerték el mai nevüket, mennyi átnevezésen estek át, valamint köznévről vagy tulajdonnévről lettek elnevezve, ha utóbbiról, akkor vajon személynévről, földrajzi névről vagy intézménynévről. Az adatbázisomat RÁDAY MIHÁLY által 2013-ban Budapestről készített utcanévlexikon alapján állítottam össze, melyben szerepelnek – többek között – a dualizmus korszakában létrejövő, átnevezést elkerülő VI. és XIII. kerületi közterületek. Összesen 287 *jelenlegi helynév* került be az adatbázisomba a két kerületből: Terézvárosból 69, a XIII. kerületből 223 utcanév. A kerületenkénti értékek összege azért haladja meg a 287-et, mert a két kerület szomszédságából adódóan van néhány közterület, ami mindkét kerület részét képezi. A XIII. kerületen belül Angyalföldről 139, Vizafogóból 44 és Újlipótvárosból 49 helynév szerepel az adatbázisban. (Természetesen az egyes városrészek határán fekvő utcaneveket mindkét kerületrészhez hozzávettem, ezért haladja meg a városrészenkénti köztéri nevek száma a XIII. kerület összértékét.) A Göncz Árpád városközpontra és a Népszigetre – melyek szintén részei a kerületnek – a helynevek rendkívül alacsony száma miatt külön nem szándékozok kitérni az összehasonlító elemzésben (*1. ábra*).

1. ábra A VI. és XIII. kerület Budapest térképén
Forrás: Saját szerkesztés (Az alaptérkép forrása: OpenStreetMap);
Figure 1 The 6th and 13th districts on the map of Budapest
Source: Author's own (Source of the base map: OpenStreetMap)

A szimbolikus közterületek tárháza: Terézváros

Terézváros területe létrejöttétől kezdve több lépcsőfokban zsugorodott az elmúlt évszázadokban, amit VARSÁNYI ÉRIKA „Terézváros” című könyvének 12. oldalán is megemlíti, ugyanis a kerület történelmét írja le, melyből néhány meghatározó eseményt kiemelnek. A XVIII. század közepétől a pesti polgárság a városközponttól egyre távolabbra is terjeszkedett, létrehozva a Külvárost, amit alsó és felső részre osztottak. A felső-külvárosi részt 1777-ben nevezték el Terézvárosnak Mária Terézia tiszteletére. Felső-Külvárost Budapest létrejöttékor, 1872-ben darabolták fel VI. és VII. kerületre.

Terézváros szimbolikus közterületeinek bemutatásához RÁDAY MIHÁLY 2013-ban szerkesztett budapesti utcanévlexikonját használom. A meglehetősen rövid névvel rendelkező *Ó utcáról* ki gondolná, hogy egyszer Új utca volt a neve még a XVIII. századi létrehozását követő időszakban, mivel minden újonnan kialakított utca ezt a nevet kapta Terézvárosban akkortájt. A mai Zichy Jenő utca kialakításakor ez az utca kapta meg az Új utca nevet, így lett 1785-ben a mai Ó utca neve németül Alt Gasse, vagyis Régi utca, majd 1874-ben, az utca hivatalos magyar elnevezésekor az Ó utca nevet kapta. A *Dalszínház utca* eredete 1879-ig nyúlik vissza, és a Magyar Állami Operaház régi nevére utal, mivel az utca az Operaház mellett található. A *Jókai Mór utca* az író születésének 100. évfordulója alkalmából került át Zuglóból, a mai Uzsoki utcából a központibb fekvésű Terézvárosba, az akkori Gyár utca helyére. Terézváros legtöbbször (összesen nyolcszor) átnevezett közterülete a *Király utca*. A 19. század első felében többször is az átnevezés sorsára jutó közterület korábbi nevei közé tartozik az Angol király utca és a Három Király utca. A dualizmus idején a mai nevét viselte, míg a szocializmus négy évtizede alatt az orosz-szovjet költő és drámaíró tiszteletére vette fel a Majakovszkij utca elnevezést.

A dualizmusban megépülő *hatalmas szimbolikai értékkel* rendelkező *Andrássy út* többször is átnevezésen esett át. A Sugár út megnevezés csupán három évig volt érvényben (1886-ig), mert a második világháborút követő kommunista hatalomátvételig a mai nevét viselte az igencsak nagy kiterjedésű közterület. A szocializmus idején történt átnevezései korszakváltásokat tükröznek, ugyanis a Rákosi-korszak alatt Sztálin út volt a neve, az '56-os forradalom idején a Magyar Ifjúság útja névvel illették, míg Kádár idején a Népköztársaság útjaként volt ismert. A Rákosi-korszak idején váltott nevet először a *Teréz körút* és a *Podmaniczky utca*. Előbbit 1950-ben nevezték el Lenin körútnak, utóbbi pedig egy évvel később a marxista-leninista filozófus tiszteletére lett Rudas László utca. A *Kodály körönd* az imént említett két közterülettel ellentétben nem szélsőbaloldali, hanem szélsőjobboldali átnevezésen esett át 1938-ban, mikor a magyar revizionista törekvéseket támogató diktátorról, Hitlerről nevezték el. A *Bajcsy-Zsilinszky út* az első világháború és a Horthy-korszak idején a Vilmos császár út elnevezést viselte a németek oldalán való elköteleződés jegyében. 1945-ben nyerte el mai nevét a közterület, mikor a német megszállás idején ellenálló, 1944. december 24-én a nácik által kivégeztetett Bajcsy-Zsilinszky Endréről nevezték el. Az *Oktogon* mindkét szélsőséges ideológiának ki volt szolgáltatva, ugyanis a második világháború alatt Mussolini nevét viselte, míg a szocializmus idején az 1917. november 7-ei bolsevik győzelemmel végződő orosz forradalomnak állított emléket. A *Nyugati tér* 1914-ben jött létre Berlini tér néven a németekkel való háborús szövetségre utalva, majd 1945-től 1992-ig Marx tér néven volt ismert.

A toponímiai szempontból is sokszínű XIII. kerület

A XIII. kerület napjainkban öt városrésze tagolható: a nagy kiterjedésű Angyalföldre, a kerület nyugati felében lévő Vizafogóra, a délen fekvő Újlipóvárosra, a Népszigetre és a Göncz Árpád városközpontra. A GELLÉRT LAJOS és PAPPNÉ VÖNEKI ERZSÉBET által 2016-ban szerkesztett könyv negyedik kiadása alapján bemutatok néhány fontosabb eseményt a kerület történetéből. A XIII. kerület hivatalosan 1930-ban jött létre a mainál kisebb területtel, ugyanis 1950-ben csatolták hozzá Újlipóvárost és a Margitszigetet, utóbbit 2013-ban leválasztották a kerületről. Az egykori vizahalászatáról ismert Vizafogó tulajdonképpen egy faluból vált előbb Pest külvárosává, majd Budapest városrészévé. A kerület legnagyobb területű városrészének neve a XVIII. századból ered: a Dél-Tirolból betelepülő Engl István „Engelsfeld” nevű birtokának fordításából születhetett meg az Angyalföld elnevezés. A kerület legújabb városrésze a Göncz Árpád városközpont, ami a kerület középső részén, az Árpád hid környékén került kialakításra. A XIII. kerület szimbolikus közterületeinek és utcanévbokrainak ismertetéséhez elsősorban a már említett RÁDAY MIHÁLY 2013-ban szerkesztett budapesti utcanévkönyvét, valamint GELLÉRT LAJOS és PAPPNÉ VÖNEKI ERZSÉBET által 2016-ban szerkesztett XIII. kerületről szóló könyv negyedik kiadását használom fel.

A mai Angyalföld déli részén található *Lőportárdűlő*, amely terület *katonai múltjáról tanúskodnak* az ott megtalálható „bokrot” képező utcanevék, úgy, mint a Lőportár, Csata, Tüzér, Röppentyű, Úteg, Kartács, Pattantyús és a nyilasok ellen harcoló katonatisztnek emléket állító Gidófalvy Lajos utca. Egy másik utcanévbokrot alkotnak a millennium környékén létrehozott, a *magyar történelem kiemelkedő személyeiről elnevezett közterületek*, mint az Aba, Botond, Bulcsú, Frangepán, Huba, Lehel, Taksony, Szabolcs, Klapka, Tomori és Petneházy utca, valamint a Szent László út. Ez utóbbi közterület a szocializmus idején a Szociáldemokrata Párt egyik aktivistájának, Mautner Sándornak a nevét viselte, aki egykor a Szent László úton lakott. A *vízzel kapcsolatos utcanevék* igencsak sokfélék a kerületben: hahnévre utal a Viza, a Süllő, a Csuka, a Kárász, a Vizafogó, valamint a Paduc utca. A folyónevek közül megjelenik a kerületben a Vág, a Garam, a Latorca, a Dráva, a Mura, a Berettyó és az Ipoly utca, míg hajózáshoz köthető név a Meder, a Zsilip, a Révész, az Árbóc, a Dagály és az Apály utca. A *régi ruhadarabokról és azok kiegészítőiről elnevezett utcák* közé tartozik a Kucsma, a Dolmány, a Rokolya, a Paszomány, a Keszkenő és a Zsinór utca. A mai angyalföldi Kertváros környékén 1941-ben szociális lakásépítés céljából kialakított új közterületek nevei *rokoni és baráti kapcsolatokra* utalnak, amivel egy utcanévbokrot képeznek. Ide tartozik a Völegény, a Menyasszony, a Nővér, a Fivér, a Pajtás, a Kedves, a Mosoly, a Koma, a Sógor, az Unoka, a Cimbora, a Szomszéd utca és a Gyermek tér. A szintén idetartozó *Násznagy utcát* 1964-ben nevezték el a Tanácsköztársaságban résztvevő baloldali politikusról, Sollner Józsefről, míg a *Nővér utcát* 1949-ben nevezték át a második világháború során Lengyelországban elesett kispesti születésű magyar katonának, Kilián Györgynek az emlékére, azonban a rendszerváltást követően mindkét közterület elnyerte mai nevét.

A XIII. kerület legtöbbször (összesen ötször) átnevezett közterülete a *Jászai Mari tér*, annak ellenére, hogy a tér nevét csupán három személy viselte eddig: Ferenc József harmadik gyermeke, Rudolf, az 1848-49-es szabadságharcban hősiessé küzdő Leiningen-Westerburg Károly honvéd vezérőrnagy és Jászai Mari színésznő. A Rudolf trónörökös tér átnevezése Leiningen térré jól mutatja a Monarchia felbomlását követő politikai korszakváltást. A Horthy-korszakban ismét előkerült a Rudolf tér elnevezés, azonban a szocialista rendszer egyértelművé tette, hogy nem kíván megemlékezni a Habsburg-család

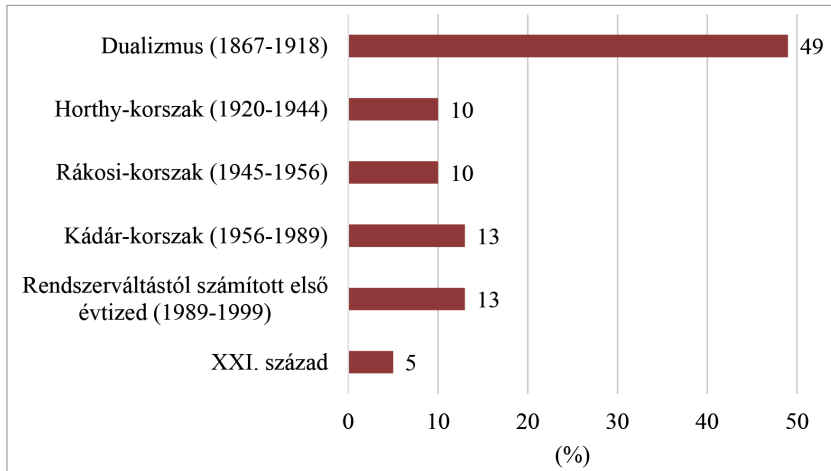
tagjairól, így 1950 óta változatlan a Jászai Mari tér neve. A *Lehel tér* nem úszta meg a szocialista ideológia alapján történő átnevezést. A dualizmus idején Ferdinánd térnek nevezett közterület 1945-ben cserélte le Habsburg nevét, és kapta meg a Lehel tér elnevezést a vesztes világháborút követően felerősödő magyar nacionalizmus szellemében. A kommunista hatalomátvételt követően azonban nem maradt érintetlen a közterület neve, ugyanis a munkásosztály uralmát propagáló szocialista ideológia jegyében egészen a rendszerváltásig viselte az Élmunkás tér megnevezést. A *Radnóti Miklós utca* nemcsak egy kommemoratív közterület, hanem a tájékozódást segítő funkciót is ellátja, ugyanis Radnóti korábban abban az utcában lakott, ami 1969 óta a költő nevét viseli. *Raoul Wallenberg utca* 1946 óta van a XIII. kerületben a holokauszt idején a zsidó lakosság tömeges mentését menlevélglyártással segítő svéd diplomata tiszteletére. A szocializmus során kommunista személyekről elnevezett közterületek közé tartozott többek között az eredetileg a Pannónia gőzmalomról elnevezett *Pannónia utca*, amit az ismert Rákosi-korszakbeli politikus emlékére neveztek át Rajk László utcára. A magyar hadmérnök és altábornagyra emlékező *Hollán Ernő utca* Fürst Sándor nevét vette fel. Az egykori Fiastyúk vendéglőre utaló *Fiastyúk utca* a német munkásmozgalmat egykoron vezető Ernst Thälmann tiszteletére váltott nevet, míg a *Tátra utca* az államszocializmus alatt Sallai Imre utca volt. Ezen közterületek a '90-es évekbeli átnevezésük óta ismét a korábbi nevüket viselik.

A 2022. július 5-én hivatalosan átadott *Horn Gyula sétány* megosztó a politikai pártok között. Az ellenzéki vezetésű Fővárosi Közgyűlés június elején döntött arról, hogy sétányt neveznek el a korábbi miniszterelnökről Angyalföldön, annak ellenére, hogy a kormánypárt a döntést nem támogatta, arra hivatkozva, hogy Horn megosztó személyiségének megítéléséhez még időre lenne szükség, írja a 24.hu. Szimbolikus névváltáson esett át a Moszkva sétány Vízafogóban 2022. november 4-én, mikor ideiglenesen felvette a *Kijev sétány* elnevezést a Momentum Mozgalom közreműködése révén. A hvg.hu-n olvasható, hogy a párt szerint Moszkva nem érdemli meg, hogy egy kellemes hangulatú sétány nevét viselje, utalva az oroszok által kirobbantott Ukrajna elleni háborúra.

A két mintakerület toponímiai összehasonlítása

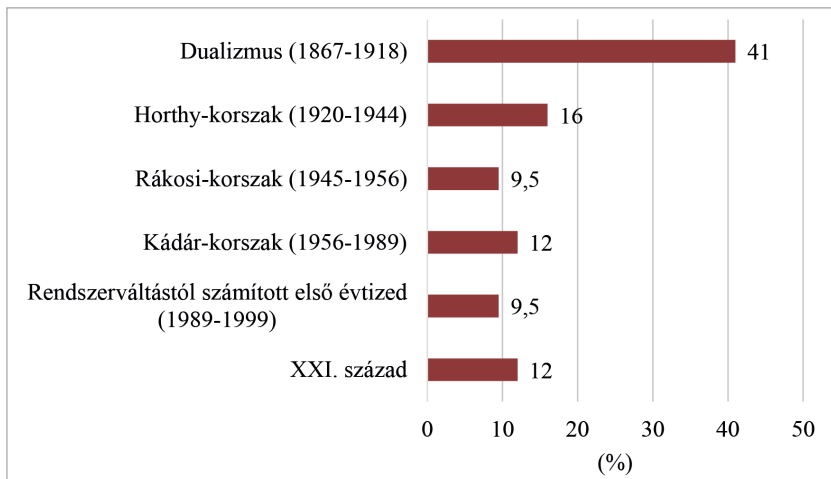
Terézváros és a XIII. kerület toponímiai szerkezetének összehasonlítását három szempont alapján fogom elvégezni. Az első, hogy a közterületek jelenlegi nevei melyik korszakból származik. Az általam készített diagramok szerint a legtöbb helynév a *Monarchia korából* maradt fenn, amihez különböző tényezők meglétére volt szükség (2-3. ábra). Az egyik szempont a *szélsőséges ideológiáktól való mentesség*, amire példaként szolgál Terézvárosból a Szegfű utca és Újlipótvárosból az Ipoly utca fennmaradása. Egy másik tényező, hogy az adott helynév a *nemzeti identításban* fontos szerepet töltsön be, mint például a részben Terézvárosban található Deák Ferenc tér és az angyalföldi Klapka utca. Ugyanakkor mégis átnevezésre került ideológiai alapon a Szent László út és az Andrássy út a szocializmusban, annak ellenére, hogy mindkét névadó személy fontos szerepet töltött be a magyar történelemben. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy mekkora az adott közterület, mennyire található a városközpontban, illetve mennyire forgalmas, ugyanis minél *reprezentatívabb* egy közterület, annál nagyobb az ideológiai indíttatású átnevezésnek való kitétsége. Az imént említetteknek köszönhető, hogy az átnevezés sorsára jutott a semleges nevű, de reprezentatív területen fekvő Oktogon, amit 1936-ban neveztek át Mussolini térre, majd 1950-ben megint az Oktogon elnevezéséről November 7. térre, ami bizonyítja, hogy a közterület reprezentatív értéke előidézheti az ideológiailag

semleges helynév átnevezését. A már említett ellenpéldák miatt azonban nem lehet azt mondani, hogy van egy olyan szabályszerűség, ami eleve elrendeli, hogy pontosan mely utcák nevei maradhatnak fenn évszázadokon keresztül.

2. ábra A helynevek legutóbbi változásának időszakai Terézvárosban az egyes korszakok közötti százalékos megoszlásban

Figure 2 Periods of the most recent change of place names in Terézváros in percentage distribution between eras
 Forrás: Saját gyűjtés RÁDAY M. (2013) alapján;
 Source: Author's own based on RÁDAY M. (2013)

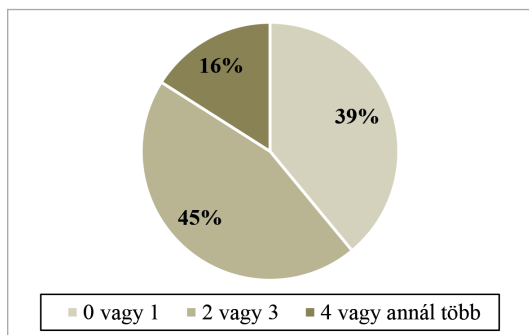
3. ábra A helynevek legutóbbi változásának időszakai a XIII. kerületben az egyes korszakok közötti százalékos megoszlásban

Figure 3 Periods of the most recent change of place names in the 13th district in percentage distribution between eras
 Forrás: Saját gyűjtés RÁDAY M. (2013) alapján;
 Source: Author's own based on RÁDAY M. (2013)

A XIII. kerületben a második legtöbb közterület a *Horthy-korszak* során nyerte el mai nevét, ami az 1940-es évekbeli angyalföldi területrendezéssel jelentősen összefügg, ugyanis abban az időben jött létre a legtöbb rokon és baráti kapcsolatra utaló utcánév.

A VI. kerületben a Monarchia korát követően a *rendszerváltástól számított első évtizedet* és a *Kádár-korszakot* érdemes kiemelni, ugyanis a rendszerváltás után kapta vissza nevét például az Andrásy út, az Oktogon, a Király utca, a Podmaniczky utca és a Teréz körút. A Kádár-korszakban elnevezett közterületek, melyek napjainkban is megvannak, főként zeneművészek neveit viselik, mint a Kodály körönd, a Weiner Leó, a Székely Mihály és a Dohnányi Ernő utca. Szembetűnő különbség a VI. és a XIII. kerület között, hogy amíg Terézvárosban több az 1990-es években adott helynevek száma, mint a 21. században adott nevek száma, addig a XIII. kerületben ez fordítva van, annak köszönhetően, hogy a kerület legújabb nevei nem átnevezések útján váltak 21. századivá, hanem a kerületben – elsősorban Vizafogóban – zajló építkezések következtében történő területrendezés okán megjelenő új közterületek neveiként kerültek fel az utcátáblákra, mint például a Hajókovács, a Sólyatér, az Úszódaru, a Danubius, illetve a Dagálysétány utca. Újlipótvárosban – a kerület arányaihoz képest – nagyobb mértékben vannak jelen a Rákosi-korszakból fennmaradó nevek, melyek *politikailag semlegesek*, mint például a francia és orosz írókra utaló utcák (Victor Hugo, Herzen, Gogol és Balzac utca), valamint a színeseknek emléket állító közterületek, mint a Jászai Mari tér és a Hegedűs Gyula utca.

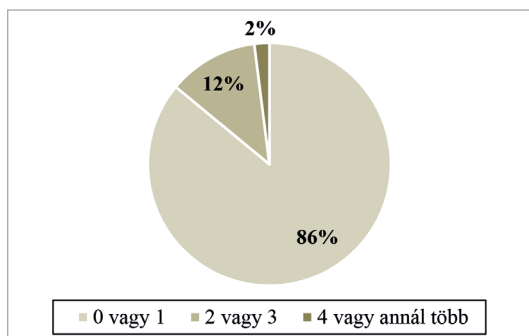
Az átnevezések arányát tekintve kiderül, hogy Terézvárosban arányaiban jóval többször váltottak nevet a közterületek, mint a XIII. kerületben, melynek okai közé tartozik, hogy a legtöbb VI. kerületi utcanévet *németről magyarra fordították* Budapest létrejötte idején, ami átnevezésnek minősül (4-5. ábra). Egy másik ok a terézvárosi helynevek

4. ábra A helynevek százalékos megoszlása Terézvárosban az átnevezések száma alapján

Figure 4 Distribution of place names in Terézváros by the number of renaming

Forrás: Saját gyűjtés RÁDAY M. (2013) alapján; Source: Author's own based on RÁDAY M. (2013)

5. ábra A helynevek százalékos megoszlása a XIII. kerületben az átnevezések száma alapján

Figure 5 Distribution of place names in the XIII District by the number of renaming

Forrás: Saját gyűjtés RÁDAY M. (2013) alapján; Source: Author's own based on RÁDAY M. (2013)

gyakoribb névváltására a kerület *központibb elhelyezkedése*, ami reprezentatívabbá teszi Terézvárost (lásd a már korábban említett Andrássy út és Oktogon ideológiai alapú átnevezéseit). Ennek fényében érdemes összehasonlítani a VI. kerületet Újlipótvárossal, mivel a XIII. kerületből Újlipótváros található a legközelebb Budapest centrumához. Terézváros köztéri neveit arányaiban még Újlipótváros helyneveinél is gyakrabban nevezték át.

A harmadik összehasonlítási szempont a tulajdonnevek és a köznevek arányának megoszlása a toponímiában. Elmondhatjuk, hogy mindkét kerületben nagyobb a tulajdonnevekről való utcaelnevezés aránya, mint a köznevekről, azonban Terézvárosban dominánsabb a tulajdonnevek aránya a toponímiában. Az angyalföldi városrészben a köznevekről való utcaelnevezésekből van több, nem úgy, mint Újlipótvárosban, ahol a kerületi átlagtól jelentős eltérést mutatva meg is haladja a tulajdonnév általi köztérelnevezések aránya Terézvárosét.

A tulajdonnevek megoszlását tekintve a többségében tulajdonnevekből álló városrészek közül arányaiban Terézvárosban a legjellemzőbb a személynevek megjelenése a városszövegben, majd Újlipótváros következik. Vizafogóban a településekről és folyókról történő névadás összességében gyakoribb, mint a személyekről való köztérelnevezés.

Összefoglalás

A korábban függetlenségüket veszített országokban a szuverenitás elvesztése vagy visszaszerzése után a politikai korszakváltásnak köszönhetően a városszöveg általában jelentős változásokon megy keresztül, hogy prezentálni tudja az új politikai hatalom ideológiáját és történelemszemléletét. A helynevek általában vagy egy személyről való megemlékezést segítik vagy valamilyen földrajzi fogalmat viselnek, vagy akár egy olyan köznevet, ami a közterület történelmébe illeszkedve segíti a tájékozódást az adott területen. A két funkció ritkán kapcsolható össze, hiszen a legtöbb személy nem feltétlenül kötődött pont ahhoz az utcához, amit róla neveztek el. Kérdés, hogy a helynevek kommemoratív vagy térbeli tájékozódást segítő funkciója fontosabb számunkra.

Budapest VI. és XIII. kerületében található toponímia összehasonlításáról összességében elmondható, hogy a központi fekvésű Terézvárosban a helynevek hagyománya régebbre nyúlik vissza, ami az átnevezések nagyobb fokú gyakoriságát eredményezi. A XIII. kerületi toponímia sokszínűsége a kerület nagy kiterjedésének is köszönhető, vagyis a centrumtól való kisebb vagy nagyobb távolságnak. Angyalföld, a kerület messze legnagyobb városrésze távolabb fekszik Budapest központjától, mint például Újlipótváros, így az átnevezett közterületek és a tulajdonnevekről való utcaelnevezések arányának tekintetében is elmarad Újlipótváros értékeitől. A központi fekvés fontossága abból ered, hogy a kommemoratív helynevekkel a mindenkor hatalom célja, hogy minél többen ismerjék meg és tiszteljék az adott közterület nevét viselő személyt, ami megmagyarázza, hogy a vizsgált városrészek közül miért Terézvárosban a legnagyobb a személynevek aránya a toponímiai szerkezetben.

VÖLGYI ROLAND

ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest
volgyi.roland11@gmail.com

- ALDERMAN, D. H. 2003: Street names and the scaling of memory: the politics of commemorating Martin Luther King, Jr within the African American community. – *Area* 35. 2. pp. 163–173.
- AZARYAHU, M. 1996: The power of commemorative street names. – *Environment and Planning D: Society and Space* 14. pp. 311–330.
- AZARYAHU, M. 1997: German reunification and the politics of street names: the case of East Berlin. – *Political Geography* 16. 6. pp. 479–493.
- AZARYAHU, M. 2011: The critical turn and beyond: The case of commemorative street naming. – *ACME* 10. 1. pp. 28–33.
- BAROCH C. 2019: Szimbolikus politikai fordulatok és térbeli mintázataik: közterületek átnevezése Budapest I. és V. kerületében. – *Földrajzi Közlemények* 143. 2. pp. 144–157.
- BOŽILOVIĆ, J. – PETKOVIĆ, J. 2022: An ideological perspective on street names: Socialist political symbols in the post-socialist city of Nis. – *Cities* 124. pp. 1–15.
- CHLOUPEK, B. R. 2019: Public memory and political street names in Kosice: Slovakia's multiethnic second city. – *Journal of Historical Geography* 64. pp. 25–35.
- ERŐSS Á. – TÁTRAJ P. 2010: Ethnic features of symbolic appropriation of public space in changing geopolitical frames – the case of Oradea/Nagyvárad. – *Hungarian Geographical Bulletin* 59. 1. pp. 51–68.
- GELLÉRT L. – PAPPNÉ VÖNEKI E. 2016: A XIII. kerület kezdetektől napjainkig. – *Sprint Kiadó, Budapest*. 200 p.
- KADMON, N. 2004: Toponymy and geopolitics: The political use – and misuse – of geographical names. – *The Cartographic Journal* 41. 2. pp. 85–87.
- KAŞIKÇI, M. V. 2019: The soviet and the post-soviet: Street names and national discourse in Almaty. – *Europe-Asia Studies* 71. 8. pp. 1345–1366.
- LIGHT, D. – YOUNG, C. 2014a: Toponymy as commodity: Exploring the economic dimensions of urban place names. – *International Journal of Urban and Regional Research* pp. 435–450.
- LIGHT, D. – YOUNG, C. 2014b: Habit, memory, and the persistence of socialist-era street names in postsocialist Bucharest, Romania. – *Annals of the Association of American Geographers* 104. 3. pp. 668–685.
- MYERS, G. A. 2009: Naming and placing the Other: Power and the urban landscape in Zanzibar. – In: BERG, L. D. – VUOLTEENAHO, J. (szerk.): *Critical toponymies. The contested politics of place naming (Re-materialising Cultural Geography)*. Routledge, London – New York. pp. 85–100.
- OTO-PERALÍAS, D. 2018: What do street names tell us? The „city-text” as socio-cultural data. – *Journal of Economic Geography* 18. pp. 187–211.
- PALONEN, E. 2008: The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. – *GeoJournal* 73. pp. 219–230.
- PÓTÓ J. 2012: Terek és nevek. Köztérrelnevezések a szimbolikus politika tétvűjain. – *Történelmi Szemle* 1. pp. 161–173.
- RÁDAY M. 2013: *Budapesti utcanevek A-Z.* – Corvina Kiadó, Budapest. 755 p.
- RUSU, M. S. 2019: Shifting urban namescapes: street name politics and toponymic change in a Romanian (ised) city. – *Journal of Historical Geography* 65. pp. 48–58.
- TENT, J. 2015: Approaches to research in toponymy. – *Names* 63. 2. pp. 65–74.
- T. SOMOGYI M. 2005: *Budapesti utcanévváltozások 1989 után.* Kézirat
- VARSÁNYI E. 1999: *Terézváros.* – CEBA Kiadó, Budapest. 172 p.
- YEOH, B. S. A. 1992: Street names in colonial Singapore. – *Geographical Review* 82. 3. pp. 313–322.

Internetes források

- A Momentum kezdeményezte, hogy legyen Kijev sétány a Moszkva sétány új neve. hvg.hu. Letöltve: 2022. 11.24.
https://hvg.hu/itthon/20221104_Kijev_setany_Moszkva_setany_helyett_Momentum_XIII_kerületi_polgarmester
- Átadták a Horn Gyula sétányt. 24.hu. Letöltve: 2022.11.24.
<https://24.hu/belfold/2022/07/05/horn-gyula-setany-angyalfold/>
- Átadták a Kínának üzenő utcanévtáblákat Budapesten. hvg.hu. Letöltve: 2022.11.24.
https://hvg.hu/itthon/20210602_Fudan_BP_sajtotajekoztato